

УДК 94(477) «1917/1918»

DOI 10.31654/2520-69-66-2022-21f-107-167-176

Крупенко О. В.

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Пластун О. В.

аспірант кафедри історії України
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Кролевецький повіт 1917–1918 років у контексті локальної історії

У статті розглянуто соціально-економічне становище Кролевецького повіту наприкінці 1917–1918 років. У науковий обіг вводяться мало досліджені документи архіву ЦДАВО України. Листи і телеграми Кролевецької земської управи, а також накази та циркуляри повітового старости до волосних земських управ, викликають краєзнавчу зацікавленість та популяризують локальну історію у контексті Української революції 1917–1921 рр. Проблематика державотворчих процесів минулого століття вітчизняними та закордонними науковцями зосереджувалася, у своїй більшості, у глобальних масштабах та великих містах. Дослідження більш локальних проблем та концентрації історичних подій у провінційних містечках та маловідомих селах, є важливою віхою у подальшому розвитку історії України.

Ключові слова: Чернігівська губернія, Кролевецький повіт, УНР, Українська Держава, Повітовий староста.

Дослідження даної проблематики залишається актуальним, оскільки задає певний вектор у поглибленні краєзнавства ХХ ст. та усвідомленні об'єктивності історії. Цей період важливий для сучасних істориків у контексті вивчення українських реалій сьогодення. Документальна база дослідження повинна відкрити певну завісу минулого, адже саме ці процеси під час Української революції 1917–1921 років є найменш вивченим з точки зору місцевої історії.

Даною проблематикою займалися краєзнавці М. Стожок та М. Серезенко [11]. У свою чергу, ці праці, як і більшість на теренах СРСР другої половини ХХ ст., були максимально просякнуті радянською ідеологією, яка трактувала Українську революцію як Громадянську війну, а всі небільшовицькі уряди ворожими та ганебними для тогочасної України.

Наукові дослідження періоду незалежності дозволяють відновити історичну справедливість. Зокрема, це праці істориків В. Бойка та С. Лепявка [8], краєзнавця А. Карся [10] та ін.

Після лютневої революції 1917 року органи імперської влади припинили свою діяльність. Тимчасовий уряд скасував посади губернаторів, запровадивши натомість інститут губернських (у повітах – повітових) комісарів. Ними призначались голови губернських земських управ. З лютого 1917 року кандидатури комісарів затверджував Тимчасовий уряд, а з серпня – Українська Центральна Рада. З 26 березня по серпень 1917 року Чернігівським губернським комісаром був М. Іскрицький, а потім до грудня 1917 року – Д. Дорошенко. До їх повноважень входила адміністративна, господарська робота, боротьба з дезертирством, інформування населення про заходи Тимчасового уряду та ін. Провінційна влада була в руках повітових комісарів та повітових виконавчих комітетів [8, с. 103].

4 грудня 1917 року після Ультиматуму Раднаркому РСФРР Генеральний секретаріат ухвалив рішення про припинення вивозу за межі УНР продовольчих продуктів [9, с. 101]. Вхідний лист Понорницької волосної управи від Кролевецької земської управи, отриманий 9 грудня 1917 року, повідомляв про те, що повітова управа переживала фінансову кризу на кінець поточного року. Перш за все, це пов'язували з мінімальною податковою спроможністю, і, як наслідок, виникла критична загроза закриття шкіл, лікарні та інших міських закладів у зв'язку з відсутністю коштів для їх подальшого нормального функціонування. Акцент робився також на тому, що ця міська управа нагадує волосній про необхідність інформування населення у тому, що несплата податків земству тягне за собою негативні наслідки для розвитку всього повіту. Також Кролевецьке керівництво наполягало на тому, щоб Понорницька волосна управа морально впливала на населення, дізнавалася про причини, котрі гальмують сплату земських податків, які настрої з цього приводу у мешканців волості, та якнайшвидших відповідях, по вище зазначених питаннях з метою моніторингу на місцях. Даний лист був підписаний головою Кролевецької управи Плаксиним від 7 грудня 1917 року [2, арк. 1].

У другій половині грудня 1917 року до голови Понорницької волосної земської управи надійшов лист від голови Кролевецької управи. У ньому йшла мова про те, що повітова земська управа на спільному засіданні з повітовою продовольчою управою постановила створити нараду. До її складу входили повітові управи: земська, земельна та міська; повітовий комісар та всі голови волосних земств. Оскільки цей лист був адресований конкретно голові Понорницької волості, його просили прибути на цю нараду в будинок повітової земської управи 3 січня 1918 року в 6 годин вечора [2, арк. 2].

Головним питанням цієї наради мало стати вирішення проблеми окресленої Генеральним секретарем продовольчих справ і міністром продовольчих справ УНР М. Ковалевським. Він звернувся до всіх Продовольчих комітетів України. У повідомленні йшла мова про те, що заготівля хліба у повітах майже зупинилась. Як наслідок, голод в армії, та високий рівень смерті серед цивільного населення в окремих місцях у зв'язку з нестачею продовольства.

Також досить цікавою є його манера звернення щодо вирішення даної кризової проблеми. А саме, М. Ковалевський називає ситуацію, що склалася, смертельною. Звертається до влади на місцях із «рішучим проханням та вимогою негайно вжити героїчних заходів» щодо збільшення постачання продовольства, та не зупинятись перед примусовим відбиранням хліба та фуражу. Генеральний секретар у своїй телеграмі робив акцент на тому, що в разі невиконання його вказівок, Україна буде розграбована та знищена голодним народом. Також у цій телеграмі було сказано, щоб негайно було повідомлено населенню жах майбутньої ситуації та експропріювати у останнього залишки хліба та віддати його продовольчим управам. Він наголошував і на тому, що земельні комітети не повинні заважати, та всіляко допомагати своїм авторитетом продовольчим органам у вилученні хліба в населення. Це стосувалося і повітових земств, які повинні бути максимально задіяні у вирішення цієї ж самої продовольчої кризи шляхом забирання хліба у жителів повіту та використовувати всі можливі засоби щоб вийти з цієї складної ситуації [2, арк. 2 зв.].

У Кролевецькому повіті гостро стояла проблема збирання податків на кінець 1917 року. Свого позачергового піку вона досягла весною 1918 року. Про це можна дізнатися з листа Міністерства фінансів про внесення податків, конкретно цей документ, копія, підписана помічником Кролевецького повітового комісара та адресована Понорницькій волосній земській управі від 13 травня 1918 року [2, арк. 7 зв.]. Цей лист мав інформативно-наказовий характер, у якому йшла мова про те, що: «в останні місяці деякі верстви людності недбало вносили належні від них податки на землю, міське майно, податок з воєнного прибутку, подоходного налогу з торгу і промисловості за 1917–1918 роки». Міністерство наполягало на тому, щоб всі недобросовісні платники сплатили податки, та попереджало, що у разі відмови, держава буде змушена вжити самих рішучих заходів проти тих, хто уперто не виконує свого громадського обов'язку та не внесе відповідну суму до першого квітня 1918 року. У цьому випадку Фінансовій Палаті дозволялося вжити самих кардинальних заходів

для перевірки та поновлення податкової заборгованості, аж до примусового продажу майна боржника. До цієї справи долучалися, у разі необхідності, Військове міністерство та міністерство Внутрішніх Справ. Під цим документом підписалися: в. о. Міністра Фінансів – В. Мазуренко, директор департаменту Простих Податків – А. Маршинський [2, арк. 7].

У квітні 1918 року німецькі війська увійшли в Кролевець. Дослідник М. Стожок називає навіть дату 18 квітня, але в рукописі краєзнавця М. Сереженка, який брав свідчення у сучасника тих подій Василя Киричка – червоноармійця 21-го Радянського українського полку, зустрічаємо наступне: «німці та гайдамаки вступили в Кролевець відразу після Великодня в 1918 році». Оскільки того року Великдень припав на 5 травня, а беручи до уваги новий та старий стилі літочислення, все одно 18 квітня та 5 травня не будуть тотожними, адже 5 травня за новим стилем, це 22 квітня за старим. Виникає потреба в більш детальному дослідженні даного питання [11, с. 193].

Після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського 29 квітня 1918 року у Чернігівській губернії скасували посади губернського та повітових комісарів та повноваження місцевих владних структур. Влада перейшла до губернського старости, який керував повітовими старостами і призначався із землевласників та земських діячів. Старостам підпорядковувалася Державна варта. На рівні губернії діяв «помічник – інспектор Державної варти», на рівні повіту – «начальник повітової Державної варти» [8, с. 108–109].

Щодо фінансових боргів перед державою у Кролевецькому повіті, дуже показовим є лист, отриманий Понорницькою волосною землею управою від 28 травня 1918 року. Із донесення податкового інспектора Кролевецького повіту стало відомо про те, що в Понорницькій волості станом на січень 1918 року на землях сільських громад казенних та земських окладних зборів залишилась заборгованість коштів у розмірі – 8987 крб. 2 копійки, а з урахуванням їхнього боргу в інших повітах – 9 крб. 6 копійок, загальна сума боргу становила 8996 крб. та 8 копійок. У зв'язку з вище сказаним заступник управляючого палатою Кролевецького повіту просив Понорницьку волосну управу використати всі можливі важелі впливу, відповідно до закону, щоб підпорядковані волосним органам влади збирачі податків ліквідували окреслену суму заборгованості, а про сам перебіг вирішення цієї проблеми рапортувати особисто йому [2, арк. 8].

12 липня 1918 року Кролевецька земська управа надіслала в Понорницьку волосну управу документ, у якому йшла мова про те,

що Чернігівська губернська управа зробила запит з метою дізнатися стан збору податків на місцях, у найкоротші терміни. Зокрема було наголошено на трьох наступних позиціях: 1. Прізвище, ім'я та по – батькові волосного збирача податків; 2. Час коли він отримав дану посаду; 3. Яку суму, за який термін та куди саме (касу Земства чи Казначейства) було внесено кошти від податків [2, арк. 25 зв.].

Для виконання даної вказівки Понорницькою волосною управою в середині липня 1918 року було надіслано лист у Крелевецьку повітову земську управу наступного змісту: «волосний збирач податків Трохим Олексійович Пестун, який отримав дану посаду 22 квітня 1918 року, здав у Крелевецьке повітове казначейство 2506 крб. 39 копійок. Ця сума була зібрана ним у період з 20 травня по 3 липня 1918 року» [2, арк. 25].

У липні 1918 року Крелевецька «Просвіта» звернулася до Міністерства Народної Освіти з проханням вплинути на Чернігівське губернське земство, якому, мало перейти все майно Всеросійського земського союзу (по Чернігівській губернії), у тому числі й Крелевецький «Народній дім», який вона хотіла забрати у своє використання. Її звернення починалося з екскурсу в історію самого місцевого товариства. Воно було засноване в жовтні 1917 року. На початку своєї роботи «Просвіта» поступово ставала центром культурного життя Крелевця. У будівлі товариства було відкрито бібліотеку-читальню, де передплачувалися різні українські газети та журнали, у бібліотеці були книги, якими користувалися (за малу плату) члени «Просвіти», жителі міста, а також учні середніх і початкових шкіл, які брали книги з допомогою вчителів. У кращі місяці бібліотека «Просвіти» налічувала до 450 відвідувачів. При бібліотеці «Просвіта» мала «книжковий фонд», із якого продавалися книги та поширювалася українська література з листопада 1917 року (коли було закладено цей книжковий фонд) до червня 1918 року на суму близько 4000 крб. На початку 1918 року «Просвіта» організувала драматичний гурток, який дав два концерти та виставу «Назар Стодоля». Пізніше були вистави: «Тарас Бульба», «Мазепа», «Наталка Полтавка». Також була створена лекційна комісія яка проводила літературні читання (праці Винниченка та Коцюбинського для членів «Просвіти», а також доповідь «Галичина і її історична доля»). Були відкриті трьох тижневі курси української мови, в основному для просвітян, що працювали у державних установах міста [7, арк. 4–4 зв].

Крелевецька «Просвіта» була прикладом для сіл повіту. З її допомогою були відкриті сільські «Просвіти» у Добротіві, Билці, Ра-

дичеві, Вишеньках, Краснопіллі та інших селах. Також, це товариство працювало і в місті Коропі Крелевецького повіту. Цікавим є той факт, що в Чернігівській губернії було всього чотири позаштатні міста: Березна, Короп, Нове Місто та Погар [8, с. 93].

Головними причинами сповільнення просвітницької роботи Крелевецьке товариство бачило у двох пунктах: 1. мала інтелігентна сила у місті; 2. відсутність власної будівлі для зібрань, репетицій, співів хору, вистав і т.п. Як приклад, «Просвіта», згадувала випадки коли вона була змушена кожного разу для своїх вистав платити 300 крб. за оренду «Народного дому». Товариство зверталось до Міністерства Народньої Освіти з проханням вжити заходів, щоб цей «Народній дім» було віддано Крелевецькій «Просвіті» як установі, яка зарекомендувала себе з позитивного боку. Підпис поставив голова Крелевецької «Просвіти» П. Горецький [7, арк. 5–5зв.]. 21 липня 1918 року жителі с. Верба звернулися до Понорницької волосної управи з метою проінформувати про те, що у вище зазначеному селі було створено товариство «Просвіти» в кількості 24 учасника, які в свою чергу створили фонд спільноти у розмірі 48 крб., тобто по 2 крб. з однієї особи. Головою просвіти було обрано Федора Андрійовича Гнипа [3, арк. 26–26 зв.].

На початку вересня 1918 року Чернігівською губерньською «Просвітою» було відряджено Бориса Бутника для перевірки повітових «Просвіт», а саме у Конотопі, Крелевці, Глухові, Городні та Сосниці. 12 вересня 1918 року він прибув до Крелевця. У своєму звіті Бутник згадував, що відвідав місто на другий день після перевірки місцевої «Просвіти» Державною вартою. З його слів, вона забрала з просвітнянської бібліотеки 125 примірників соціалістичної літератури та членський реєстр. На вимогу дати розписку щодо цих книг, один із вартових відповів, що вони не вміють писати та читати українською мовою, і поставлять свої підписи, якщо за них напишуть розписки. Борис Бутник зауважив, що його дуже збентежив той факт, що лунала російська мова в українській інституції. Станом на середину вересня 1918 року Крелевецька «Просвіта» мала свою бібліотеку та книгарню. Щодо театральної справи, згадувалось, що вона завмерла, оскільки аматори просили плату за свої виступи, яку їм так і не надали [6, арк. 163–163 зв.].

Щодо продовольчої кризи, владою Крелевецького повіту також були здійснені певні заходи щодо її ліквідації чи хоча б стабілізації. Так, наприклад, Крелевецька повітова земська управа направила до Понорницької волосної земської управи лист у вересні 1918 року.

Вимагалось повідомити до 25 вересня 1918 року наступну інформацію: 1. Скільки пудів перетирає (кожен завод окремо) картоплі та яка кількість крохмалю виходить з цієї картоплі за весь час виробництва. 2. Де власник чи орендатор заводу закупив картоплю. 3. За якою ціною була здійснена дана закупівля [3, арк. 10]. Відповідь по вище заданому питанню була надіслана до Кролевецької повітової земської управи із запізненням у 5 днів, а саме 30 вересня 1918 року. У цьому листі Понорницька волосна земська управа інформувала про два крохмальні заводи – у містечку Понорниця та селі Розлети. Один належав Івану Олексійовичу Андрійченку. Говорилося про те, що в минулому році він працював не весь сезон, оскільки був зупинений громадою містечка. За той час, що він пропрацював, було перетерто 250 пудів картоплі, що становило близько 40 пудів крохмалю. Станом на кінець вересня 1918 року даний завод так і не запрацював у зв'язку з технічними проблемами, а сама картопля не купувалася, а мала бути придбана тільки за необхідності потреб самих мешканців Понорниці. Другий завод належав Берці Каплунову і пропрацював з вересня 1917 року по грудень того ж року. Перетер картоплі від 225 до 235 пудів, з розрахунку крохмалю один пуд за 7 пудів картоплі. Станом на вересень 1918 року теж не працював, закупівлю картоплі не здійснював, але оголосив ціну майбутньої, можливої, закупівлі у розмірі 5 крб. за пуд картоплі [3, арк. 10 зв].

3 квітня 1918 року Рада народних міністрів ухвалила постанову про заснування Державного хлібного бюро яке мало об'єднати всю «хлібну заготовку, мірошницьку та круп'яну промисловість краю». Разом із цим уряд встановив примусове членство в новій структурі товариств, кооперативів, власників і орендаторів товарних млинів [9, с. 104]. У другій половині жовтня 1918 року Кролевецьким державним хлібним бюро було надіслано лист до всіх голів волосних земських управ Кролевецького повіту. У цьому документі йшла мова про те, що відповідно до розпорядження Чернігівської комісії, Кролевецьким агентством державного хлібного бюро було прийняте рішення про закриття всіх млинів на території Кролевецького повіту. Дана ситуація була спричинена повним свавіллям мірошників, яке проявлялося в непомірній платі за перемелення борошна, що на окремих млинах доходила до 4 крб. за пуд. Для вирішення даного питання та ліквідації так званого «лихварства» з боку вище зазначеної ланки підприємців Кролевецьке агентство державного хлібного бюро почало знову відкривати млини, але з наступною вимогою: брати з людей суму грошей фіксовану та установлену Продоволь-

чим зібранням при повітовому старості. У Кролевецькому повіті на кінець жовтня 1918 року були встановлені такі ліміти:

1. За 1 пуд жита – 1 крб. при 2% спаді;
2. За 1 пуд пшениці – 2 крб. при 85% виході;
3. За 1 пуд гречки – 1 крб. при 70% виході крупи.

На водяних млинах така робота коштувала майже вдвічі дешевше, так, наприклад, за 1 пуд жита відвідувач млина заплатив би всього 60 коп. при 2% спаді. Також слід вказати, що брати гроші внаслідок «перемола зерном» заборонялося [3, арк. 11].

У Кролевецькому повіті від 21 грудня 1918 року повітовим комісаром Плаксіним було зроблено оголошення в якому йшлося про те, що адміністративна влада в повіті переходила до комісара замість старости, посада останнього ліквідувалася в зв'язку з листопадowymi подіями (повстання проти П. Скоропадського), а також Державна варта припинила існування, замість неї створювалася міліція в завдання якої входила охорона правопорядку [10, с. 91].

Отже, вище зазначені документи дають змогу більш детально дослідити соціально-економічні та національно-культурні процеси, які виникали на території Кролевецького повіту протягом 1917–1918 років. Місцева влада в особі спочатку повітового старости, а потім повітового комісара, намагалася стабілізувати та по можливості ліквідувати проблеми, які були виражені продовольчою кризою, фінансовою заборгованістю чи просвітницькою діяльністю. Та це не завжди вдавалося зробити ефективно та своєчасно. Постійна зміна влади в Кролевецькому повіті ніяк не могла сприяти у прискоренні вирішення нагальних питань, які були спричинені державотворчими процесами та революційними подіями. Але зрушення у цьому напрямку були зроблені, хоча й з використанням не завжди гуманістичних підходів.

Література

1. Центральний державний архів вищих органів управління (далі ЦДАВО України) ф. 1077, оп. 1, спр. 40
2. ЦДАВО України. ф. 1523, оп. 1, спр. 1
3. ЦДАВО України. ф. 1523, оп. 1, спр. 2
4. ЦДАВО України. ф. 1523, оп. 1, спр. 4
5. ЦДАВО України. ф. 1523, оп. 1, спр. 5
6. ЦДАВО України. ф. 2201, оп. 2, спр. 367
7. ЦДАВО України. ф. 2201, оп. 2, спр. 380
8. Бойко В., Казіміров Д., Леп'явко С. Владні інституції Чернігово-Сіверщини: ілюстрована історія. *Сіверський центр післядипломної освіти, Сіверський інститут регіональних досліджень, Український інститут національної пам'яті*. Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2014. 192 с.

9. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. НАН України, Ін-т історії України. К.: Ніка-Центр, 2011. Т. 2. 608 с.

10. Карась А., Пластун О. Кролевець у буремні роки українських визвольних змагань 1917–1918 рр. *Конотопські читання: зб. наук. праць КМКМ ім. О. М. Лазаревського*. Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2017. Вип VIII. С. 83–99.

11. Пластун О. Зміна влади протягом 1917–1919 рр. на прикладі Кролевецького повіту. *Конотопські читання: зб. наук. праць КМКМ ім. О. М. Лазаревського*. Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2022. Вип. XIII. С. 191–200.

References

1. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv upravlinnia (dali TsDAVO Ukrainy), f. 1077, op. 1, spr. 40

2. TsDAVO Ukrainy, f. 1523, op. 1, spr. 1

3. TsDAVO Ukrainy, f. 1523, op. 1, spr. 2

4. TsDAVO Ukrainy, f. 1523, op. 1, spr. 4

5. TsDAVO Ukrainy, f. 1523, op. 1, spr. 5

6. TsDAVO Ukrainy. f. 2201, op. 2, spr. 367

7. TsDAVO Ukrainy. f. 2201, op. 2, spr. 380

8. Boiko V., Kazimirov D., Lepiavko S. (2014) Vladni instytutsii Chernihovo-Sivershchyny: iliustrovana istoriia [Government institutions of Chernihiv – Siver region: an illustrated history]. *Siverskyi tsentr pisladyplomnoi osvity, Siverskyi instytut rehionalnykh doslidzhen, Ukrainyskyi instytut natsionalnoi pamiaty*. Chernihiv [in Ukrainian].

9. Ekonomichna istoriia Ukrainy: Istoryko-ekonomichne doslidzhennia (2011) [Economic history of Ukraine: Historical and economic research] Vol. 2. Kyiv: Nika-Tsentr Publ. [in Ukrainian].

10. Karas A., Plastun O. (2017) Krolevets u buremni roky ukrainyskykh vyzvolnykh zmanhan 1917–1918 rr. [Krolevets during the stormy years of Ukrainian liberation competitions of 1917–1918]. *Konotopski chytannia: zb. nauk. prats KMKM im. O. M. Lazarevskoho*. Issue VIII. Nizhyn [in Ukrainian].

11. Plastun O. (2022). Zmina vlady protiahom 1917–1919 rr. na prykladi Krolevetskoho povitu [The change of power during 1917–1919 on the example of the Krolevets district]. *Konotopski chytannia: zb. nauk. prats KMKM im. O. M. Lazarevskoho*. Issue XIII. Nizhyn [in Ukrainian].

Krupenko O.

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine of Nizhyn Mykola Gogol State University

Plastun O.

graduate student at the Faculty of History and Law of Nizhyn Mykola Gogol State University

Krolevetsky District of 1917–1918 in the Context of Local History

The article was created on the basis of archival sources. It introduces the historical circulation of information about Krolevets during the period of the Ukrainian Revolution in 1917–1918. Based on the analysis of documents of this period, related to the activities of the Krolevets district government, the local vector of research that is dedicated to the

Hetmanate of Skoropadsky – the Ukrainian State of 1918 is expanded. This period is important for modern historians in the context of studying Ukrainian realities today. The archival research base should open a certain veil of the past, because it is precisely this state formation during the Ukrainian Revolution of 1917–1921 that is the least researched in terms of local history. The focus is on the orders of the district commandant, letters and telegrams covering the period from December 1917 to December 1918. There is no detailed study of the Krolevets district during the time of the Ukrainian State in 1918, even a hundred years after its disintegration. This work is especially important for Sivershchyna, as this research allows for a more detailed analysis of the local history of the period of the Ukrainian Revolution of 1917–1921.

Key words: Chernihiv province, Krolevets district, Ukrainian People's Republic, Ukrainian State, District commandant.